

АГРЕСІЯ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЗЛОЧИННОГО МЕХАНІЗМУ ЗА МЕЖАМИ ВОЄНІЗОВАНОГО ПІДХОДУ

Визначається потреба de lege ferenda у юридичному визначенні та міжнародно-правових кваліфікаційних характеристиках міжнародного злочину «агресія» у широкому розумінні його поняття. Виходячи з оцінки норм міжнародного гуманітарного права, що протидіють агресії, попередньо обтунтовуються контури злочинного механізму діянь агресії у її економічному, інформаційному та інших «незбройних» виявах.

Ключові слова: *агресія, незбройна агресія, глобальна конфліктність, сила у праві, право війни.*

Майснер А. В. Агрессия: проблемы определения преступного механизма за рамками военизированного подхода

Определяется потребность de lege ferenda в юридическом определении и международно-правовых квалификационных характеристиках международного преступления "агрессия" в широком понимании этого понятия. Исходя из оценки норм международного гуманитарного права, противодействующих агрессии, предварительно обосновываются контуры преступного механизма агрессивных действий в их экономическом, информационном и других "невооружённых" проявлениях.

Ключевые слова: *агрессия, невооружённая агрессия, глобальная конфликтность, сила права, право войны.*

Maisner Andriy. Aggression: the problem of definition the criminal mechanism outside the weapon approach

The article discusses the necessity of de lege ferenda in judicial meaning and international and law qualification characteristics of "aggression" in broad sense. According to the norms of international humanity law that are against aggression and the aggression crime activities mechanisms in economical, informational and other "weaponless" ways.

Key words: *aggression, weaponless aggression, global conflict, law power, war law.*

Сучасним міжнародним відносинам притаманне зростання конфліктності на основі агресивної поведінки суб'єктів міжнародних правовідносин. Світосистема, що уособлює планетарну життєдіяльність,

постійно піддається змінам, які прийнято називати розвитком, тобто позитивним просуванням і удосконаленням політичних, економічних, соціальних і культурних аспектів суспільного міжнародного життя, яке покликане забезпечувати зростання благополуччя людини на Землі.

Втім, останнім часом, в умовах інтенсивної інтернаціоналізації міжнародного життя, виникає все більше сумнівів щодо позитивного розвитку світооблаштування. Земне суспільство, яке дедалі чіткіше набирає форм єдиної соціальної мегацілісності, зі всією очевидністю занурюється в тривожність, дискомфорт і багатоаспектну конфліктність.

В основі відчутних перешкод на шляху розвитку світосистеми у бік її інтегральної злагодженості лежить суперечлива глобальна тенденція, яка полягає у тому, що формування масиву спільних для всього людства складностей і загроз не супроводжується усвідомленням соціальної єдності земної людської спільноти. Дійсно, проблеми, з якими безпосередньо пов'язується якість життя міжнародного суспільства (екологія, ресурси, безпека та ін.), явно загострюються*. Але всупереч інтеграційній логіці глобального згуртування на ґрунті цих загальнолюдських проблем, щонайменше, потужною залишається тенденція до їх розв'язання на глобальній корпоративістській основі. Прагнення до цивілізаційної зверхності і отримання соціально-економічних переваг у світовому співтоваристві логічним чином супроводжується утисками, обмеженнями, дискримінацією менш амбітних цивілізаційних культур, що дедалі частіше зумовлює агресивний вплив на території і народи, які прирікаються на дискримінацію.

Розширення зони домінування і сфер, у яких воно реалізується, потребує розширення форм і методів агресивного впливу на суперників – претендентів на продекларований Статутом ООН економічний і соціальний прогрес всіх народів (Преамбула Статуту ООН).

На шляху міжнародно-правового усунення дискримінаційних схем виникає потреба у вивченні та усуненні різноманітних форм і способів агресії, у тому числі латентних або закамуйфльованих під доброзичливу поведінку учасників міжнародних відносин.

---

* Довідково: Наприклад, на порядку денному останнього саміту АТЕС (17-18 листопада 2016 р.) домінували питання щодо соціальної нерівності та збереження довкілля.

Адже кожна окрема особистість несе в собі усе людство. «Людська ситуація» (*condition humana*) одинакова для усіх людей, незважаючи на різності щодо інтелігентності, обдарованості, зросту, кольору шкіри та под. Цей гуманістичний досвід, вказує далі Е. Фромм, можливий у повному обсязі лише тоді, коли ми розширимо нашу свідомість. Як правило, наша свідомість обмежується тим, що дозволяє нам сприймати суспільство, до якого ми належимо. Людський досвід, що не вписується у цю картинку, витісняється¹.

Таке цивілізаційно-корпоративістське мислення зумовлює потребу в пріоритетах і домінуванні, які можуть забезпечуватись у єдиний спосіб – агресивним придушенням претензій конкурентів. Звідси, у глобальній світовій свідомості досить потужною є думка, навіть переконання, що власне благополуччя мусить кореспондуватися з його обмеженістю або відсутністю у конкурентів. Ця обмеженість досягається через широке застосування втручання і силового впливу на суперника, приборкання його намірів, спроб і претензій на гідний людини соціально-економічний розвиток. Широка, охоплююча різні сфери соціального буття, агресія має на меті скомпрометувати й знищити саму думку, що благополуччя можливе для всіх.

Загальна злагода і благополуччя можуть відбутися, лише тоді, коли всі нації будуть співпрацювати та виявляти готовність відмовитися від частки свого національного суверенітету на користь суверенітету людства. В умовах глобалізації воно мусить усунути перешкоди на шляху усвідомлення суспільного неусвідомленого щодо загальносвітового смислу існування кожного індивіда, зруйнувати бар'єри на шляху затвердження принципу обов'язковості норм, що передбачають усунення будь-якого агресивного впливу, виходячи з основної норми *pacta sunt servanda*.

У сфері протидії агресії міжнародне право передусім мусить скоригувати і наповнити результативністю норми, що покликані забезпечити розвиток економічних систем країн що розвиваються. Воно повинно переорієнтуватися на людину загальносвітову. Звідси, міжнародне гуманітарне право мусить значною мірою базуватися на оцінках мотивів інсургентів і повсталих народів у різного роду збройних конфліктах. У даній сфері слід максимально знизити вплив факторів взаємності та залежності ефективності дії норми міжнародного гуманітарного права від співвідношення сил і т.ін.

Слід визнати, що міжнародне гуманітарне право (МГП) досить глибоко опанувало своєю регулюючою дією суспільні відносини, які складаються у ході агресії воєнної, де безпосередньо застосовується воєнна сила. Такому задовільному рівню досконалості МГП у сфері боротьби з воєнною агресією, безумовно, сприяли революційні зміни, що відбулися у новому міжнародному праві, які з часів Паризького пакту (Бріанна-Келлога) 1928 р., а в цілому, після створення ООН у 1945 р., передбачили заборону війни, як зняття національної політики. У подальшому ця заборона розвинулася у кваліфікацію злочинності застосування сили або погрози силою у міжнародних відносинах (п.4., ст.2 Статуту ООН).

Втім, зазначена чіткість і завершеність норм міжнародного права у сфері протидії воєнній агресії не принесли головного очікуваного результату: міжнародному праву не вдалося створити реальні рівні юридичні умови для забезпечення «суверенітету людства». Відсутні правові умови для втілення ідеї соціальної єдності світового суспільства, а отже, рівних умов існування людини як носія у собі усього людства.

Причиною цього є те, що агресивний вплив із стримування рівного розвитку всіх народів, націй, держав і цивілізаційних культур, аж ніяк не послабився. По-перше, сама військова форма агресії «вдосконалюється», агресивні дії камуфлюються демократичними прагненнями і цілями забезпечення прав людей в умовах диктаторських і тоталітарних режимів, гуманітарними інтервенціями, «обов'язку по захисту», поліцейськими операціями і т. ін. По-друге, сама агресія набуває інших форм, у яких сила і насильство як сутнісний фактор цього міжнародного злочину, набуває вигляду легітимної політичної, інформаційної та інших різновидів діяльності, які за своєю насильницькою ефективністю багато в чому здатні перевершувати вплив на міжнародні взаємодії воєнної агресії.

Аби пізнати механізми дії агресії у широкому розумінні цього поняття і визначити можливості її приборкання через регулюючу дію відповідних норм міжнародного права, доцільно проаналізувати досвід формування нормативного масиву міжнародного гуманітарного права і суміжних з ним галузей міжнародного права та визначити можливості протидії агресії в усьому розмаїтті її форм і виявів. При цьому слід усвідомлювати, що поставлене завдання вельми складне, ос-

кільки його вирішення прямо пов'язане з переоблаштуванням світової системи у цілому і мусить базуватися на сприйнятті світового суспільства як єдиного глобального соціального організму.

Як відомо, у «старому» міжнародному праві війна була легітимним і досить ефективним засобом регулювання відносин між народами і державами. Гуго Гроцій прагнув встановити право війни *jus in bello* на надійний універсальний фундамент як зібрання правил і самостійну дисципліну, що функціонувала вже протягом століть. Здійснюючи в «Коментарях» аналіз регулятивної функції війни, Гуго Гроцій доводить, що вона утворює систему, дія якої ґрунтується на *regulae* (правилах) та *leges* (законах): перші складають джерела права, другі – встановлюють межі дій².

Визначення війни Гуго Гроцій дає як у широкому смислі – стан боротьби силою, так і у вузькому – збройне зіткнення держав³. Цікавим з точки зору предмету уваги даної статті є те, що, визначаючи війну як «стан боротьби силою», Гроцій відмічає підпадання під таке визначення (окрім «публічних війн») ще й «приватних війн». Мислитель вказує, що «приватні війни – це ті війни, що ведуться особами, які не є представниками офіційної влади, тоді як публічні війни представляють собою збройні зіткнення, здійснювані органами влади. Важливо, що Гроцій виводить третю категорію «змішаних» війн, які сполучують у собі елементи обох зазначених видів воєн⁴.

Втім значущість цих положень від основоположника міжнародного права, на наш погляд, належним чином не оцінена. Їхня важливість вбачається у двох очевидних аспектах. По-перше, аби усвідомити й визнати наявність у сучасних умовах агресії у широкому смислі слова та її зміст, слід взяти до уваги, щонайменше, наявність «приватного» елемента у її походженні, якщо не «приватну» її природу у цілому. Відповідно до цього доречними вбачаються визначення «змішаних» та «приватних» війн. В умовах глобального світу симбіоз приватних інтересів та можливостей державної машини продукує привабливу своєю видимістю правової легітимності і ефективну за своїми результатами, не обов'язково збройну агресію.

Орієнтуючись за аналогією на твердження Макса Вебера, Талкотта Парсонса («Про структуру соціальної дії») та інших засновників і упорядників фундаментальної соціології, ми можемо стверджувати, що в основі будь-якої форми агресії лежать корисливі інтереси при-

ватних осіб або корпоративістських груп осіб, що володіють реальним владним впливом державницького або міжнародного рівня⁵. Цей висновок наповнюється адекватним науковим змістом при визначенні агресії у її широкому розумінні. Наявність приватного елемента, а точніше, приватної основи у злочинному механізмі агресії дає злочину якості сталості, витребуваності, актуальності та, нарешті, масштабності як основної характеристики сучасного світового облаштування. Отже, сучасна агресія є «змішаним» типом збройної, економічної, інформаційної та інших форм протиборства, війни.

Другий аспект актуальності категоризації воєн за Гуго Гроцієм міститься у поділі мислителем війн на справедливі і несправедливі. Перші він вважав дозволеними, другі засуджував. Справедливою у Гроція визнається війна, яка є відповіддю на правопорушення. Гроцій вважає правомірними воєнні дії, що вживаються народом у цілях самооборони та захисту свого надбання⁶. І навпаки, війна, яка полишена таких цілей на самовизначення народу, захист політичної, економічної незалежності, територіальної цілісності, вважається несправедливою, тобто агресивною. Зокрема, Гуго Гроцій оцінював як несправедливі, передусім, війни загарбницькі. Мислитель вважав неправомірними напади одних держав на інші з метою наживи, заради заволодіння чужими територіями і природними ресурсами, а також в цілях підкорення і поневолення населення інших країн. Не можна визнавати правомірними акції тоді, коли до них прибігає будь-яка держава в силу «невизначеного страху» перед зростанням потуги її сусідів, які нічим не виявляють своїх агресивних намірів⁷.

Важливість цього висновку у контексті широкого розуміння злочинного механізму агресії полягає у тому, що наслідком встановлення, скажімо, злочинності агресії у економічних чи інформаційних формах може бути висновок про правомірний характер збройних дій у відповідь. Якщо ж такі дії чиняться у терористичний спосіб, то кримінальній кваліфікації як злочину підлягає не сама організація, рух або збройне формування, а терористичні акти як заборонений засіб збройної боротьби. Звідси вбачається, що дослідження агресії у широкому смислі слова з метою визначення її неправомірності за міжнародним правом має дуже важливе значення. Наслідком такого визначення постають характеристики правової природи тероризму – одного з найактуальніших питань сучасного міжнародного життя. Втім, як вже

вказувалось, визначити правовий зміст «мирних» видів агресії можливо лише на підставі оцінки вже «освоєного» міжнародним правом різновиду агресії у формі збройного конфлікту, адже предметом захисту з боку міжнародного права тут є життя і благополуччя мирних людей. Ці самі категорії людського виміру безпеки і добробуту вбачаються предметом посягання також і незбройної агресії, хоча у воєнному вияві вони постають більш вражаючими і консолідуєчоздатними. На актуальність міжнародно-правового регулювання захисту жертв агресивної війни вказує досить переконлива статистика. За останні п'ять тисяч років відбулося близько 14 тисяч воєн, у яких загинуло понад 5 млрд. чоловік. За останні 3400 років можна нарахувати лише 250 років загального миру – це менш, ніж 1% часу існування людства. XX століття не є винятком. Саме у XX столітті відбулися дві найруйнівніші війни. Перша світова унесла за собою 10 млн. убитих і 21 млн. чоловік, загиблих від голоду і хвороб. У другій світовій війні загинуло понад 40 млн. чоловік⁸.

У цілому правила і норми, що регулюють ведення війни, є такими давніми як і сама війна. Схожі звичаї цієї сфери міждержавних відносин можна знайти у всіх регіонах світу, зокрема, в Азії, Африці, доколумбовій Америці та Європі. Отже більшість таких норм не є універсальними за способом свого виникнення. Вони універсальні за своєю природою, оскільки їхні засади містяться в більшості неєвропейських культур. Проте, незважаючи на своє походження, ці стародавні звичаї мали суттєвий недолік: їх застосування обмежувалось конкретними регіонами та дуже часто – конкретною війною⁹.

Виходячи з практичної відповідності основних норм і самої «ідеології» міжнародного гуманітарного права реаліям сучасної насильницької конфліктності, можна стверджувати, що нароццування його якісного нормативного масиву створює умови для адекватного міжнародно-правового регулювання сутнісних політичних, економічних і соціокультурних процесів, які визначають життєдіяльність і перспективи сучасного світового суспільства. МГП за своїм станом і тенденціями розвитку дійсно містить у собі потенціал успішного регулювання сучасного «конфліктного» світопорядку. Зокрема, «право Женеви» у сфері захисту жертв збройних конфліктів передусім уособлює Женевська конвенція про захист жертв збройних конфліктів від 12 серпня 1949 р. (ЖК I–IV), до якої приєдналися всі без винятку дер-

жави світу. «Право Женеві» також представлене Додатковим протоколом до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 р. (ДП-I); Додатковим протоколом до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949р., що стосується захисту жертв конфліктів неміжнародного характеру від 8 червня 1977 р. (ДП-II); також Додатковим протоколом до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується прийняття додаткової відмінної емблеми, від 8 грудня 2005 р. (ДП – III); Конвенцією про права дитини, Нью-Йорк, 20 листопада 1989 р.; Факультативним протоколом до Конвенції про права дитини, що стосується участі дітей у збройному конфлікті, Нью-Йорк, 25 травня 2000р.

У сфері обмеження або заборони використання окремих засобів ведення збройних конфліктів задіяна досить розгалужена система міжнародно-правових актів. Важливою також є та обставина, що МГП не залишило поза увагою сферу національно-визвольної боротьби. На наполягання новостворюваних незалежних держав стаття 1 ДП-I збагатилась нормою, визначеною в п.4: «збройні конфлікти, в яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування, іноземної окупації та расистських режимів для здійснення свого права на самовизначення, закріпленого у Статуті ООН та Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН». Свого часу це положення зустріло жорсткий спротив багатьох розвинутих західних держав. І це не випадково. Справа в тому, що вони, по суті, таким чином відстоювали своє не оголошене «право» на агресію. Прийняття кінець кінцем цієї норми аж ніяк не означає, що вони відмовились від цього «права». Це стало можливим тому, що реальні умови для здійснення агресії вдалося «зберегти» через перетікання її механізмів у інші, незбройні форми.

Проблема з'ясування витончених невійськових форм агресії, розуміння у широкому смислі зростання її впливу на деконструктивність світооблаштування посилюється тим, що у суспільстві та й у експертному середовищі не знаходять розуміння і застосування «глобалізовані» критерії оцінки агресії, які багато в чому пояснюють соціально-економічне «тіло» сучасного глобального конфлікту. Риси цього конфлікту дедалі чіткіше виявляються, наприклад, у руйнації

на сході нашої країни державності, посиленні міжнародних протестних тенденцій у вигляді тероризму, масових міграційних атаках, а також зростанні транснаціональної організованої злочинності, особливо таких винищувальних її видів як наркотрафік, контрабанда зброї, торгівля людьми та под. Ці та інші негативні тенденції з очевидністю вказують на проблему відриву міжнародної нормотворчої і правозастосовної політики від глобалізаційних реалій міжнародного життя.

Як вже було сказано, вплив норм що покликані регулювати боротьбу за самовизначення, політичну та економічну незалежність, територіальну недоторканість, багато в чому нейтралізується дією фактору співвідношення сил. На це вже після завершення Другої світової війни вказували упорядники Женевської конвенції про захист жертв збройних конфліктів 12 серпня 1949 року, відомі юристи-міжнародники Ф. Карлсховен і Б. Рьолінг. Останній, зокрема, стверджував, що «закони війни не призначені для того, щоб змінювати співвідношення сил, у протилежному випадку вони не будуть дотримуватись¹⁰.

Питання відповідальності суб'єктів міжнародного права (держав) за агресивну поведінку залишається в наші часи проблемним, оскільки містить у собі глобальну конфліктогенність, яка зумовлюється двома ключовими факторами. По-перше, практична можливість держав давати оцінку тим чи іншим нормам МГП, а також умовам їх дії щодо конкретних обставин надає перевагу у міжнародних відносинах, а також і у правовідносинах сильним, розвиненим державам. І це підтверджується практикою. Скажімо, навіть виняткове на користь слабого рішення Міжнародного Суду ООН по справі Нікарагуа-США, що визнає винною американську сторону у використанні воєнних і напіввоєнних агресивних дій, США знехтували і не прийняли до виконання. По-друге, відсутність у міжнародному праві (передусім МГП) дієвих інструментів примусу зумовила зростання ролі фактору взаємності як впливового регулятивного інструменту. Фактор взаємності – ніяк не новий показник дієвості норм у міжнародному праві. Усвідомлення можливостей противника адекватно відреагувати на агресивні закиди ще від часів домінування механізмів кровної помсти було стримуючим фактором для потенційного агресора.

Таким чином, сучасне міжнародне гуманітарне право у цілому нормативно охоплює увесь спектр міжнародних взаємодій, де ви-

являється збройна агресія. Проблема незадовільної дієвості МГП в основному пов'язана з недосконалістю інституту відповідальності суб'єктів збройної агресії.

Зважаючи на зростання питомої ваги незбройних форм агресії, а також на комбінаційний (у сполученні зі збройною агресією) характер її застосування, ефективність міжнародного гуманітарного права у даній сфері слід пов'язувати із комплексним, всеохоплюючим характером міжнародно-правового впливу на агресію у широкому розумінні її поняття.

1. *Фромм Ерих*. Душа человека. Революция надежды / пер. с английского В.А. Зака, Т.В. Панфиловой. Москва: АСТ, 2014. С. 97-98. 2. *Гуго Гроций*. О праве войны и мира. Книга первая. Москва: Ладомир, 1994. – С. 119. 3. Там само. С. 117-118. 4. Там само. С. 119. 5. *Антипенко В.Ф.* Теория уголовной ответственности государства: монография. Одесса: Феникс, 2016. С. 122-123. 6. *Гуго Гроций*. Цит. праця. С. 120. 7. *Neff Stephen C.* Hugo Grotius on the Law of War and Peace // Student Edition. Cambridge University Press. 2012. P. 40-43. 8. *Гнатовський Н.Н., Короткий Т.Р., Хендель Н.В.* Міжнародне гуманітарне право. Довідник для юристів громадських приймалень. Одеса: Фенікс, 2015. С. 3. 9. *Sassoli M., Boubier A., Quintin A.* Now Does Law Protect in War? Geneva: ICRC, 2011. Vol.I, part. I. P.139-140. 10. *Criminal Responsibility for the Violations of the Laws of War in Revue belge de droit international.* 1976. № 12. P.25-26.